

En finländsk jurist och en rysk präst i revolutionens tjänst

Demokratisträvanden i Kejsardömet Ryssland – inklusive Storfurstendömet Finland – före oktoberrevolutionen 1917 engagerade många olika slags individer. Ett litet omaka par var här den finländska juristen Konni Zilliacus och den ryska ortodoxa prästen Georgij Gapon. Bägge var övertygade om behovet av ett regimskifte i det ryska kejsardömet under revolutionsåret 1905, bägge framstår som ganska unika personligheter i revolutionens tjänst, och man kan spekulera kring om de kunde ha ändrat historiens gång.

Konni Zilliacus planerade så gott som ensam smuggling av vapen till fabriksarbetarna i S:t Petersburg under våren och sommaren 1905, då han träffade Georgij Gapon första gången. Gapon hade då redan upplevt massakern framför Vinterpalatset i S:t Petersburg den 22 januari, händelsen som döpts till ”den blodiga söndagen”. Gapon visste precis vem han kunde vända sig till för att skaffa vapen: Zilliacus var välkänd i ryska revolutionära kretsar, bland annat genom en allrysk oppositionskonferens som han sammankallat i Paris hösten 1904. Det var då han samtidigt grundade Finska aktiva motståndspartiet, som sedan samarbetade med de ryska revolutionärerna.

Gapons utveckling från ung begåvad elev vid ett prästseminarium i Poltava till populär ledare för fabriksarbetarna i S:t Petersburg gick mycket snabbt. Han valde redan som ung att viga sitt liv åt kyrkan och hjälpa den fattiga arbetar- och bondebefolkningen, vars liv han kommit i nära kontakt med i hemlandet Ukraina. Han gifte sig under studietiden och fick två barn, men hamnade i en svår depression när hans unga hustru oväntat dog. Efter en konvalescensperiod återfick han sin psykiska hälsa och

inledde studier vid Teologiska Akademin i S:t Petersburg. Efter utdimitteringen år 1903 fick han tjänst som präst vid stadens fängelse, medan han på fritiden planerade hur han kunde hjälpa den fattiga befolkningen i huvudstadsområdet.

Gapon var en utmärkt skicklig talare och hans predikningar i S:t Petersburgs ortodoxa församling kunde samla tvåtusen åhörare. Han blandade det kristna ordet med ett starkt politiskt innehåll riktat till fabriksarbetarna och deras familjer, vilket väckte en viss bestörtning inom den högsta kyrkliga ledningen. Men kraven på reformer för den fattiga befolkningen fick ett starkt stöd av församlingsmedlemmarna, som samtidigt lyssnade på propagandan från de revolutionära partierna. Själv var Gapon aldrig socialist i marxistisk bemärkelse och under en period idealiserade han till och med tsar Nikolaj II.

Gapons stigande popularitet i församlingen ledde till att han uppmanades skriva en rapport för myndigheterna om hur man kunde bistå den fattiga befolkningen. Granskningen av rapporten slutade med att han blev kallad till den ryska hemliga polisens högkvarter. Mötet med Ochranans chef Sergej Zubatov blev avgörande för Gapon. Han avslöt resolut Zubatovs erbjudande att bli ledare för den nationella arbetarförening som polisen inrättat i samråd med den ortodoxa kyrkan. En tidigare medlem i en sådan avdelning i Moskva avslöjade för Gapon att föreningen var uppbyggd av Ochranan för att försvaga den radikala politiska rörelsen, som närmast bestod av Lenins socialdemokrater (RSDAP) och det konkurrerande socialistrevolutionära partiet (SR). Många aktiva medlemmar i de polisstyrda fackförbunden fängslades faktiskt.

Konni Zilliacus.

*Georgij Gapon läser ett upprop vid ett arbetarmöte.
Teckning av okänd konstnär.*

Gapon såg som sin uppgift att bilda ett fristående arbetarförbund i stil med de engelska fackförbunden. Så uppstod i april 1904 Föreningen för fabriksarbetare i S:t Petersburg. I juni grundades ett nytt förbund vid Putilov-fabrikerna i S:t Petersburg under hans ledning. Förbundets rykte drog nya medlemmar till sig och i november fanns det redan elva filialer med drygt 20000 medlemmar, som utgjorde en tiondel av alla arbetare i huvudstadsregionen.

Året 1904 var politiskt ett oroligt år i det ryska kejsardömet. Demonstrationer med krav på demokratiska reformer spred sig inom radikala och liberala kretsar, inrikesminister Vjatjeslav von Pleve mördades av en SR-medlem och nederlagen i kriget mot Japan undergrävde allmänhetens respekt för krigsmakten och autokratin. Avskedandet av fyra arbetare vid Putilov-fabrikerna blev gnistan till den följande händelseutvecklingen. Orsaken till att de sparkades var troligen att de anslutit sig till det nya fackförbundet, vilket fick Gapon att sammankalla ett möte med fackförbundets delegater. Den här gången inbjöds också representanter för RSDAP och SR. Ett program utarbetades med hot om omfattande strejker om arbetsgivaren inte återanställde de fyra arbetarna. När fabriksledningen inte gick

med på kraven, beslöt facket på Gapons initiativ att inleda en generalstrejk vid Putilov-fabrikerna.

Gapon skrev nu en utvidgad programförklaring som krävde medborgerliga rättigheter för hela det ryska folket, åtta timmars arbetsdag och regler för övertid. Arbetsdagen var vid den här tidpunkten 11,5 timmar enligt en äldre lag. Strejken inleddes mangrant av sjutusen arbetare vid Putilov-fabrikerna den 15 januari och följdes av en ny strejk vid två andra fabriker den 18 januari. Mellan den 19 och 21 januari stannade alla fabriker i trakten kring S:t Petersburg. Vid ett besök i justitieministeriet meddelade Gapon att han ber tsaren möta en folkdeputation klockan 14 följande dag framför Vinterpalatset, den 22 januari. En petition med folkets krav kommer då att framföras, som gäller hela riket.

Gapon blev kvällen innan den planerade aktionen varnad att myndigheterna kan stoppa den fredliga folkdeputationen. Men det var för sent att inhibera den väl förberedda aktionen. Petitionen hade undertecknats av 135000 medborgare och en stor folksamling var färdig att tåga till Vinterpalatset. Gapon träffade på kvällen den 21 januari representanter för RSDAP och SR och uppmanade dem att hålla en låg profil och delta utan sina röda flaggor.

Allt skulle gå fredligt till och tsaren under inga omständigheter hotas, uppmanade han dem.

Men när hundratals män, kvinnor och barn närmade sig Vinterpalatset den 22 januari, stod kavaleri-, infanteri- och artilleritruupper färdigt på plats i olika delar av staden. Gapon gav en snabb order att Nikolaj II:s porträtt och ikoner skulle visas upp i det främsta ledet, för att demonstrera den fredliga avsikten med folkets protest. Han har själv i sina memoarer¹ beskrivit hur massakern började med att en kosackgrupp till häst red in bland folkmassan och kallblodigt högg ner demonstranter med sina blänkande svärd. Sedan följde upprepade skottsälvor från artilleriet medan processionen stötvis försökte ta sig framåt. Gapon blev till slut räddad in på en sidogata av några av sina närmaste män. Totalt dödades minst ett hundratal män, kvinnor och barn under ”den blodiga söndagen”, som anses ha utgjort gnistan till den ryska revolutionen 1905.

Nästa gång Zilliacus och Gapons planer sammanföll var 2–9 april samma år, då Gapon fungerade som sammankallare av ryska, polska, armeniska, grusiska och vitryska oppositionspartier samt det finska aktivistpartiet för en gemensam konferens i Genève. Gapon ställde nu upp som representant för de ryska socialistrevolutionärerna efter en kort prövotid i RSDAP:s mensjevikfraktion. Lenin ställde också upp men lämnade mötet med sin delegation på grund av schismerna med det konkurrerande SR-partiet. Konferensens slutdeklaration innehöll kravet på ”fullständig omgestaltning av det nuvarande ryska riket enligt demokratiskt republikanska principer på grundvalen av allmän, direkt, lika och sluten omröstning”. Det var för övrigt första gången Finlands självständighet dök upp som målsättning i ett internationellt forum. Andra gången det skedde var i juni 1916, då Zilliacus höll

1 *The Story of My Life*, 1905, berättad i London för den engelska journalisten David Soskis; faksimil på amerikansk utgåva 1906 på nätet: <https://archive.org/details/storymylifebyfa00gapogoog/page/n13/mode/2up>

ett tal vid en konferens för ryska randländer, arrangerad av Nationernas förbund i Lausanne.

Gapon tappade efter massakern vid Vinterpalatset förtroendet för Nikolaj II och drog slutsatsen att folket måste beväpna sig. Hans diskussioner med RSDAP och SR under revolutionsåret 1905 bekräftade att de ryska revolutionärerna stod inför en revolution, men saknade vapen. Det var här aktivistledaren Konni Zilliacus skulle komma dem till hjälp. Han hade blivit god vän med den före detta japanska militärattachén i Stockholm, Akashi Motojirō, som lyckades få Tokyo att finansiera militär rekvisita till de finländska aktivisterna och de ryska revolutionärerna. Lenin försökte via Gapon få tag på Zilliacus vapenlast under hösten 1905, men vapnen var reserverade för SR, det parti som det finska aktivistpartiet samarbetade med. Ingen vet hur händelserna utvecklade sig i det ryska riket om bolsjevikerna

Gapons memoarer i rysk översättning, utgivna 1926.

fått tag på vapnen.

Grafton-affären, då Zilliacus i september 1905 försökte smuggla drygt 12000 gevär, pistoler och sprängmedel till sin ryska samarbetspartner SR och 3000 vapen till aktivisterna i Finland, är väl dokumenterad i olika verk, bland annat i min egen studie *Konni Zilliacus – patriot i ofärdstider* (2019). Men bara en handfull schweiziska Wetterli-militärgevär hamnade i de ryska revolutionärernas händer. Största delen hamnade på havsbotten utanför Jakobstad och en del i den ryska polisens klor. Om det var avsaknaden av vapen som fick det ryska revolutionsförsöket 1905 att misslyckas, står det var och en fritt att spekulera kring. Misslyckandet med fartyget John Graftons färd till sin planerade destination i S:t Petersburg kan däremot entydigt skyllas på SR-medlemmen Jevno Azef som i hemlighet arbetade för Ochranan.

Zilliacus och Gapon fick båda se sina personliga engagemang i den ryska revolutionens tjänst år 1905 gå till spillo. Zilliacus drog sig efter misslyckandet med både vapensmuggling och revolutionskonferenser tillbaka från politiken. Via ett inlägg som VD för fastighetsprojektet AB Parkstad-Wanda-Puistokylä OY åren 1906–1909 återvände han till

exilen i Stockholm, där han fortsatte med sitt författarskap. Han återvände till hemlandet först efter inbördeskriget och dog 69 år gammal år 1924.

Gapon gick en ond bråd död till mötes ett drygt år efter massakern vid Vinterpalatset. Med kännedom om hans starka engagemang för arbetar- och bonderörelsen är det överraskande att han slutade sitt liv som dubbelagent! Trots att han år 1905 officiellt hade anslutit sig till SR, blev han i slutet av året samtidigt agent för Ochranan. När sveket upptäcktes inom SR, togs han brutalt av daga den 28 mars 1906 i en villa nära gränsen till Finland. Han var vid sin död bara 36 år gammal. Efter mordet överlämnade Jevno Azef Gapons plånbok till Zilliacus, som motvilligt tog emot den. Så sammanlänkades Zilliacus och Gapons liv och öden till slut under mindre trevliga omständigheter.

Konni Zilliacus och Georgij Gapon hade åtminstone en sak gemensamt. Båda har gått till historien som enskilda medborgare och patrioter, som i början av 1900-talet ledde sina landsmän i kampen mot det autokratiska ryska kejsardömet. Ingenta av dem var socialist i själ och hjärta. Ändå kastade de sig orädda in i revolutionära handlingar, som långt senare skulle leda till resultat. De var för tidigt ute.

CARL-MAGNUS FOGELHOLM

barnbarnsbarn till Konni Zilliacus

Källor:

Fogelholm, Carl-Magnus, 2019: *Konni Zilliacus – patriot i ofärdstider*. Litorale.

Gapon, Father Georg, 1905: *The Story of My Life*.

Kujala, Antti, 1989: *Vallankumous ja kansallinen itsemääräämisoikeus*. Suomen historiallinen seura.

Olin, Karl-Gustav, 1999: *Grafton-affären*. Olimex.

Akashi, Motojirō; Fält, Olavi K.; Kujala, Antti, 1988: *Rakka ryūsui: colonel Akashi's report on his secret cooperation with the Russian revolutionary parties during the Russo-Japanese war*. Suomen historiallinen seura.

Piilonen, Juhani, 1996: ”’Vantaan puistokaupunki’.

Ulkomaiset esikuvat ja niiden sovellutus”. *Helsingin pitäjä*.

Zilliacus, Konrad (Konni), 1919–1920, nyupplaga 1960:

Från ofärdstid och oroliga år. Söderström.